

УДК 343.6

<https://doi.org/10.32703/2663-6352/2024-2-16-210-232>**Братченко Анастасія Юріївна,**

студентка групи 2513

Юридичного факультету

Інституту управління, технологій та права

Державного університету інфраструктури та технологій,

м. Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-8180-0960>**Киренко Сергій Георгійович,**

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного та кримінального права

Юридичного факультету

Інституту управління, технологій та права

Державного університету інфраструктури та технологій,

м. Київ, Україна

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УМИСНІ ВБИВСТВА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню кримінальної відповідальності за умисні вбивства згідно зі статтями 115-118 Кримінального кодексу України. Розглянуто поняття умисного вбивства, його тлумачення науковцями та основні ознаки цього кримінального правопорушення, такі як об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона. Проаналізовано умови, за яких настає кримінальна відповідальність за умисні вбивства, скоєні за обтяжуючих та пом'якшуючих обставин. Окрему увагу приділено особливостям кваліфікації злочину залежно від обставин його вчинення та особливостям призначення покарання. Дослідження також включає аналіз правозастосовної практики та актуальних проблем у галузі кримінального права, пов'язаних із притягненням до відповідальності за умисне позбавлення життя. А також детальний аналіз кримінальної відповідальності за умисні вбивства за обтяжуючих обставин у законодавстві зарубіжних країн та історичний огляд розвитку законодавства про умисне вбивство починаючи з існування Київської Русі (IX – XII ст.).

Ключові слова: умисне вбивство, кримінальна відповідальність, обтяжуючі обставини, пом'якшуючі обставини, кваліфікуючі ознаки, склад злочину.

Annotation. The article is devoted to the investigation of criminal responsibility for intentional murders in accordance with Articles 115-118 of the Criminal Code of Ukraine. The concept of intentional murder, its interpretation by scientists and the main features of this criminal offense, such as the object, the objective side, the subject and the subjective side, are considered. The conditions under which criminal liability

arises for intentional murders committed under aggravating and mitigating circumstances have been analyzed. Particular attention is paid to the features of the qualification of the crime depending on the circumstances of its commission and the features of the punishment. The study also includes an analysis of law enforcement practice and current problems in the field of criminal law related to prosecution for intentional killing. As well as a detailed analysis of criminal responsibility for intentional murder under aggravating circumstances in the legislation of foreign countries and a historical review of the development of the legislation on intentional murder starting with the existence of Kyivan Rus (IX-XII centuries).

Key words: *premeditated murder, criminal liability, aggravating circumstances, extenuating circumstances, qualifying signs, composition of the crime.*

Постановка проблеми. Кримінальна відповідальність за умисні вбивства є однією з найбільш складних та значущих проблем кримінального права. Умисне позбавлення життя іншої людини не лише порушує базове право на життя, закріплене в Конституції України, але й підриває основи правопорядку та суспільної безпеки. Стаття 115 Кримінального кодексу України регламентує основні положення щодо кримінальної відповідальності за це кримінальне правопорушення, однак правозастосовна практика свідчить про наявність численних проблем у кваліфікації різних форм умисних убивств, особливо тих, що здійснені за обтяжуючих чи пом'якшуючих обставин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові засади застосування кримінальної відповідальності за умисне вбивство були закладені працями зарубіжних та вітчизняних авторів – спеціалістів з кримінального права.

Проблеми кримінальної відповідальності за умисне вбивство, окремі його різновиди розглядаються в працях багатьох вітчизняних науковців, зокрема, Ю.В. Бауліна, В.О. Глушкова, О.В. Гороховської, В.К. Грищука, В.Т. Дзюби, М.Й. Коржанського, М.П. Короленка, О.П. Литвина, В.М. Мамчура, В.О. Навроцького, В.І. Осадчого, Л.А. Остапенко, О.І. Перепелиці, В.В. Сташиса, С.Д. Шапченка, С.С. Яценка.

Зокрема, загальнотеоретичні проблеми кримінальної відповідальності за умисне вбивство за обтяжуючих обставин у своїх працях висвітлювали М. І. Бажанов, А. В. Брижак, Л. П. Брич, В. М. Бурдін, М. Ю. Валуйська, О. В. Гороховська, В. К. Гришук, О. О. Дудоров, К. В. Катеринчук, О. М. Лупіносова, Н. Є. Маковецька, О. В. Мальцев, Н. М. Плисюк, О. С. Саїнчин та інші автори.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі теоретичних положень кримінального права, вивчення, аналізу та узагальнення судово-слідчої практики дослідити проблеми кримінальної відповідальності за умисне вбивство (ст. 115 КК України).

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи аналіз тематики наукової роботи слід першочергово розглянути найважливіші правові пам'ятки, що дасть змогу скласти уяву про основні підходи до нормативної регламентації відповідальності за умисні вбивства.

Розгляд правових пам'яток проведемо в хронологічній послідовності по окремих історичних періодах. Зокрема, будуть розглянуті правові пам'ятки таких історичних періодів:

- 1) існування Київської Русі (IX – XII ст.);
- 2) перебування українських земель під владою Литви та Польщі (кінець XIV – перша половина XVII ст.);
- 3) Україна під протекторатом російського царя (друга половина XVII ст.);
- 4) період наступу на автономію України” (XVIII ст.) до повної ліквідації української державності;
- 5) період після ліквідації української державності (перша половина XIX ст.) та утвердження і розвитку капіталізму (друга половина XIX ст.);
- 6) початок XX ст. (до лютого 1917 р.);
- 7) період радянської влади (1917 – 1991 р.);
- 8) існування незалежної держави України (до прийняття КК 2001 р.) [1, с. 33]

Перший історичний період – існування Київської Русі (IX – XII ст.). В цей час найбільш видатними пам'ятками права, що містили норми кримінально-правового характеру, були міжнародні договори Русі з Візантією, Руська Правда.

Ще на початку X століття в русько-візантійських договорах з'являються норми, які передбачають відповідальність за вбивство. Так, згідно зі ст. 4 договору князя Олега з греками 911 року, за вбивство християнина русином чи навпаки, винний мав померти там, де вчинив злочин. Аналогічні положення містилися в договорі київського князя Ігоря з імператорами Романом, Костянтином і Стефаном 945 року. Єдина відмінність цього договору від договору 911 року полягала в тому, що лише родичам вбитого дозволялося вбити злочинця, затриманого на місці злочину [2, с. 75-77].

Руська Правда (в Короткій редакції) на той час чітко визначала коло кровних месників, що обмежувалось не родом, а сім'єю. У випадку відсутності месників встановлювалась віра у розмірі 40 гривень. Відповідальність за вбивство диференціювалась в залежності від соціального становища потерпілого та злочинця.

У більш пізній, так званій Просторовій редакції, з'явилася норма, що встановлювала відповідальність за вбивство жінки (ст. 88), змінився розмір штрафу за вбивство представника відповідної верстви населення, а відповідальність за вбивство княжого мужа тепер диференціювалась в залежності від того, чи було воно вчинене “в розбої” (ст.ст. 3, 7) чи “в сварці або на бенкеті” (ст. 6) [3, с. 445-446].

Наступний історичний період – *перебування українських земель під владою Литви та Польщі (кінець XIV – перша половина XVII ст.).* В цей час найбільш видатними пам'ятками права, що містили норми кримінально-правового характеру, можна вважати Литовські Статути 1529, 1566, 1588 рр.

В цей період діяли **Литовські статути** (1529, 1566, 1588 рр.), які стали основним джерелом права на українських землях. Вони закріпили більш жорсткі покарання за вбивство, ніж у часи Русі, включаючи можливість смертної кари за

умисне вбивство. Особливу увагу звертали на статус особи, яка вчинила вбивство, та на умови, за яких це відбулося [4, с.730]

Наступний історичний період – *Україна під протекторатом російського царя (друга половина XVII ст.)*. В результаті визвольної війни 1648-1654 рр. було створено українську національну державу. Прагнучи домогтися від царя реальної допомоги в боротьбі з Польщею, закріпити свої привілеї і вільності, Україна за Березневими статтями 1654 р. перейшла під протекторат російського царя Олексія Михайловича за ряду умов [5, с. 336-340].

В царській Росії найвидатнішою пам'яткою права цього часу, що містила норми кримінально-правового характеру, було Соборне уложення 1649 р., прийняте Земським собором. В основному норми, що передбачали відповідальність за вбивство, були викладені в главі XXII Соборного уложення. Серед кваліфікованих видів вбивства, зокрема, виділялись вбивство батька, матері (ст. 1); сина, дочки (ст. 3); брата, сестри (ст. 7); пана слугою (ст. 9); чоловіка дружиною (ст. 14); вагітної жінки (ст. 17); шляхом отруєння (ст. 23) [5, с. 129-131] та ін. Норми, що передбачали відповідальність за вбивство, містилися також в інших главах. Так, в главі XXI були викладені норми, що визначали покарання за вбивство при крадіжці (ст. 13), при розбої (ст. 18) та ін. Як правило, за всі перелічені види вбивства винні підлягали смертній карі [6, с. 834]

Наступний історичний етап – *“період наступу на автономію України” (XVIII ст.)* до повної ліквідації української державності. Найбільший інтерес з кримінально-правових документів петровського часу являє собою Артикул військовий 1715 р. з коротким тлумаченням. Він не скасовував чинність Соборного уложення 1649 р., а діяв паралельно з ним [5, с. 336-340].

Норми, що передбачали відповідальність за вбивство, були викладені в главі 19 “Про смертне вбивство”. Серед кваліфікованих видів вбивства, зокрема, називалися вбивство на замовлення (арт. 161 гл. 19); вбивство шляхом отруєння (арт. 162 гл. 19), вбивство батька, матері; немовляти, офіцера (арт. 163 гл. 19); вбивство на дуелі (арт. 139 гл. 19). За їх вчинення, як правило, передбачався кваліфікований вид смертної кари – колесування.

Звід, що отримав назву “Права, за якими судиться малоросійський народ”, не був офіційно затверджений, але незважаючи на це, його норми застосовувалися судами України і впливали не тільки на правову практику, а й на суспільно-політичне життя України. Глава 20 Зводу детально регламентувала відповідальність за вбивство шляхти, осіб військового звання та інших людей.

Наступний історичний етап – *період, після ліквідації української державності (перша половина XIX ст.) та утвердження і розвитку капіталізму (друга половина XIX ст.)*. Основними джерелами кримінального права в Україні з 1840 року стали 15-й том Зводу законів Російської імперії (1832 р.) та Уложення про покарання кримінальні й виправні, затверджене у 1845 р.

Указом Миколи I від 25 червня 1840 р. норми Литовського статуту і польських конституцій скасовувались і на територію України поширювались російські закони. 15-й том Зводу законів Російської імперії (надалі – Звід) містив кримінальні закони і складався з двох книг: книга перша мала назву “Про

злочини і покарання взагалі”, книга друга – “Про судочинство по злочинах”. Норми, що передбачали відповідальність за вбивство, були викладені в 2-й главі 6-го розділу першої книги; глава мала назву “Про смертовбивство”. Під смертовбивством законодавець розумів насильницьку смерть, спричинену іншому нанесенням ран, ударів або отруєнням, і розрізняв такі види смертовбивства, як умисне (відділення перше), необережне та випадкове (відділення друге) [7, с. 459-465].

Значна частина норм, що передбачали відповідальність за вбивство, була викладена в розділі десятому Уложення про покарання кримінальні та виправні в редакції 1885 р., що зосереджував норми, пов’язані із злочинами проти життя, здоров’я, свободи та гідності приватних осіб. Зокрема, серед обставин, що обтяжували умисне вбивство, виділялися наступні: вбивство батька або матері (ст. 1449); вчинення умисного вбивства повторно (ст. 1450); умисне вбивство чоловіка, дружини, сина, дочки, баби, діда, онука, онуки та ін. родичів висхідної або низхідної прямої лінії, вбивство начальника або пана та ін. (ст. 1451); вбивство вагітної жінки (ст. 1452); вбивство способом, небезпечним для життя кількох осіб, або поселення, або міста (п. 1 ст. 1453); шляхом отруєння (п. 5 ст. 1453) та ін.

Наступний історичний період – *початок ХХ ст. (до лютого 1917 р.)*. В цей час найбільш важливим джерелом кримінального права є Кримінальне уложення 1903 р. Норми, що передбачали відповідальність за вбивство, були викладені в главі 22, яка мала назву “Про позбавлення життя”. В ст. 453 зазначалося, що винний у вбивстві карається каторгою на строк не нижче восьми років. В главі 22 виділялися такі кваліфіковані склади вбивства, як вбивство батька або матері (ст. 454), вбивство глави іноземної держави (ст. 456). Вперше була зроблена спроба об’єднати окремі кваліфіковані види вбивства в одній статті. Так, ст. 455 гл. 22 Уложення 1903 р. виділяла такі обтяжуючі обставини вбивства: родича по висхідній або низхідній лінії, чоловіка, дружини, брата, сестри (п. 1); посадової особи при виконанні або з приводу виконання нею службових обов’язків (п. 3); способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 8); шляхом отруєння (п. 10); з корисливою метою (п. 12); інші (п.п. 2, 4-7, 9, 11) [8, с. 14-18].

Наступний історичний етап – *період радянської влади (1917 – 1991 рр.)*. 23 серпня 1922 р. Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом (надалі – ВУЦВК) був затверджений Кримінальний кодекс УСРР [9, с. 4]. Норми, що регламентували відповідальність за вбивство, були викладені в Главі V Особливої частини КК “Злочини проти життя, здоров’я, свободи і гідності особи”. Відповідальність за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах передбачалась в ст. 142 КК 1922 р. [9, с. 792].

В 1927 р. ВУЦВК прийняв новий Кримінальний кодекс УСРР, що був введений в дію з 1 липня 1927 року постановою ВУЦВК від 8 червня 1927 року. Норми, що передбачали відповідальність за вбивство, були викладені в главі VI Особливої частини КК “Злочини проти життя, здоров’я, свободи і гідності особи”.

В постанові від 4 червня 1960 р. № 4 “Про судову практику в справах про умисне вбивство” Пленум Верховного Суду СРСР підкреслив, що за умисне вбивство навіть при обтяжуючих обставинах закон допускає, але не вимагає обов’язкового застосування смертної кари. Тому питання про призначення смертної кари в кожному конкретному випадку повинне вирішуватись з врахуванням характеру і ступеню суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи винного і обставин справи, що пом’якшують і обтяжують відповідальність [10].

Наступний Кримінальний кодекс Української РСР був затверджений Законом Української РСР від 28 грудня 1960 р. і введений в дію з 1 квітня 1961 р. Норми, що передбачали відповідальність за вбивство, були викладені в главі III Особливої частини КК 1960 р., що мала назву “Злочини проти життя, здоров’я, волі і гідності особи”.

Наступний історичний період – *існування незалежної держави України* (до прийняття КК 2001 р.). В постанові від 1 квітня 1994 р. № 4 “Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров’я людини” Пленум Верховного Суду України більш ґрунтовно, порівняно з рядом попередніх постанов, підійшов до роз’яснень важливих питань кваліфікації умисного вбивства.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити, що на кожному історичному етапі в тій чи іншій формі передбачалась відповідальність за умисне вбивство та за конкретні його різновиди – умисне вбивство при розбої, крадіжці, умисне вбивство з метою полегшити вчинення іншого тяжкого злочину, умисне вбивство з метою полегшити або приховати інший тяжкий злочин.

У КК України 2001 р. норми, що передбачають кримінальну відповідальність за вбивство, зосереджені, головним чином, у розділі II, який спочатку мав назву “Злочини проти життя та здоров’я особи”, а після внесених змін до законодавства – “Кримінальні правопорушення проти життя та здоров’я особи». Відповідальність за деякі різновиди умисних вбивств при обтяжуючих обставинах передбачена також в інших розділах Особливої частини КК України (I, XV, XVIII, XIX, XX).

Питання про обґрунтованість розташування даного розділу другим в Особливій частині КК викликало гострі дискусії як під час розробки, так і після прийняття КК 2001 р. Як зазначає С.Д. Шапченко, послідовність розміщення глав у межах Особливої частини КК визначається, як правило, пріоритетною для законодавця ієрархією соціальних цінностей, виділених ним як родові об’єкти певної групи кримінальних правопорушень. С.Д. Шапченко вважає, що більш правильним є розміщення розділу, що передбачає відповідальність за злочинні посягання на особисті блага людини, на початку Особливої частини КК. З точки зору В.К. Грищука, “якщо людина, її життя, честь і гідність, недоторканість і безпека, згідно зі ст. 3 Конституції, є найвищими цінностями в Україні, статті щодо посягання на ці цінності мають бути, передусім, на першому місці в Особливій частині КК. Розміщення ж їх, починаючи з другого розділу, після статей про злочини проти основ національної безпеки України, свідчить, що

синдром примату інтересів держави над інтересами людини ще до кінця не переборено” [11, с. 45-47].

На думку В.В. Сташиса, з того, що розділ “Злочини проти основ національної безпеки України ” посів перше місце в Особливій частині КК, не впливає, “що життя та здоров’я особи являє собою менш важливий об’єкт кримінально-правової охорони, ніж основи національної безпеки. Справа в тому, що національна безпека держави, її цілісність та недоторканість є необхідною умовою, базою для всебічної охорони життя та здоров’я особи”. Виходячи з такої позиції на першому місці має бути розділ “Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку”, який в Особливій частині чинного КК розташований останнім (XX), оскільки в цьому випадку йдеться, зокрема, про безпеку людства, що, напевне, має пріоритет над національною безпекою будь-якої держави. Поділяємо думку про те, що питання розташування розділів в Особливій частині КК не слід розглядати під кутом “важливості” або “неважливості” об’єктів кримінально-правової охорони. Сам факт такої охорони свідчить про їх важливість, а вже встановлена законом караність дозволяє визначити ступінь тяжкості певного кримінального правопорушення.

До прийняття КК 2001 р. в українському законодавстві було відсутнє нормативне визначення поняття вбивства, тому науковці намагалися сформулювати його на теоретичному рівні.

Наприклад, в теорії радянського кримінального права існували, зокрема, наступні визначення. А.А. Жижиленко свого часу під вбивством розумів “позбавлення винним життя іншої людини”. Таке визначення було розширено А.А. Піонтковським, який розглядав вбивство, як умисне або необережне позбавлення життя іншої людини. Схоже визначення пропонували Г.О. Мендельсон та М.К. Аніянц, які ще виділяли таку ознаку, як протиправність.

М.І. Загородніков дав наступне визначення вбивства: “Вбивство – це протиправне, умисне або необережне позбавлення життя іншої особи, коли заподіяння смерті є підставою кримінальної відповідальності”. Ю.В. Александров та С.С. Яценко визначали вбивство як “винне кримінально каране посягання на життя іншої людини, що заподіює їй смерть”. В.О. Глушков під вбивством розумів протиправне позбавлення життя іншої особи, вчинене умисно або з необережності, коли безпосереднім основним об’єктом кримінального правопорушення є життя людини.

Окремі науковці вважали, що умисне вбивство – це “незаконне заподіяння смерті іншій людині в результаті такої умисної дії або бездіяльності, яка посягає безпосередньо і виключно лише на життя потерпілого”.

М.П. Короленко запропонував своє визначення поняття вбивства: “умисне протиправне позбавлення життя іншої особи, народженою людиною”.

В основу більшості наведених визначень поняття “вбивства” покладено формулювання “позбавлення життя”, що робить такі визначення занадто широкими, оскільки ними фактично охоплюються всі злочини, наслідком яких є смерть людини.

Найбільш вдалим видається визначення поняття “вбивства”, запропоноване С.Д. Шапченком та С.С. Яценком, в якому зазначена вище неточність усунута шляхом використання формулювання “що посягає на життя”. Однак, на наш погляд, терміном “вбивство” не повинні охоплюватись випадки необережного позбавлення життя людини.

Законодавче визначення поняття вбивства міститься в ч. 1 ст. 115 КК: “Вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, – ...”. При цьому законодавцем допущені окремі недоліки та помилки.

Щодо назви статті 115 КК “Умисне вбивство”. Виходячи з наведеного в диспозиції ч. 1 ст. 115 КК визначення, вбивство – це завжди умисне діяння. Але законодавець сам собі суперечить, оскільки включив в КК ст. 119, яка має назву “Вбивство через необережність”. Таким чином, якщо підставити наведене в ч. 1 ст. 115 КК визначення в назву та диспозицію ч. 1 ст. 119 КК, то отримаємо: “умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, вчинене через необережність”. Помилка є очевидною і на неї вже неодноразово звертали увагу окремі науковці.

В.К. Гришук вбачає два можливі виходи з ситуації, що склалася через таку помилку законодавця: а) визначити в ч. 1 ст. 115 КК України вбивство як винне протиправне заподіяння смерті іншій людині, або б) змінити назву і текст ст. 119 КК України, виключивши з цього поняття “вбивство ” та замінивши його на поняття “позбавлення життя ”, що, на його думку, видається більш доцільним. Тоді і в назві і в тексті ст. 119 КК буде словосполучення “позбавлення життя через необережність”, що цілком узгоджуватиметься з поняттям вбивства, закріпленим в ч. 1 ст. 115 КК України [12, с. 407-415].

В.Т. Дзюба пропонує “ст. 119 КК викласти в наступній редакції: “Необережне заподіяння смерті”. А.В. Байлов вважає, що з назв і диспозицій ст.ст. 115-118 КК необхідно вилучити слово “умисне”, за винятком ч. 1 ст. 115 КК, а діяння, передбачені ст. 119 КК, визначити як заподіяння смерті іншій людині через необережність.

Аналізуючи законодавче визначення вбивства, можна виділити наступні ознаки вбивства:

1) *Винність*. Вбивство – це винне діяння. Відповідно до чинного КК воно може бути як умисним, так і необережним. Дана ознака дозволяє відмежувати вбивство від невинуватого заподіяння смерті (коли особа не передбачала настання відповідного наслідку у вигляді смерті людини, не повинна була і (або) не могла його передбачити).

2) *Протиправність*. В.М. Мамчур зазначає, що акцентування у визначенні, передбаченому в ч. 1 ст. 115 КК, на протиправність заподіяння смерті іншій людині виділяє поняття вбивства зі звичайного поняття позбавлення життя. В цьому аспекті не будь-яке позбавлення життя є неправомірним і таким, що тягне кримінальну відповідальність. Зокрема, не вважається вбивством умисне заподіяння смерті іншій людині, вчинене за наявності деяких обставин, що виключають злочинність діяння.

3) *Спрямованість проти життя іншої людини*. Вказівка в ч. 1 ст. 115 КК на заподіяння смерті іншій людині підкреслює, що заподіяння смерті самому собі (самогубство) не розглядається як кримінальне правопорушення, і в разі невдалої спроби суїциду особа не несе за це відповідальності.

Що стосується видів вбивства в КК, то класифікацію можна здійснювати за двома критеріями: формою вини і ступенем тяжкості.

За формою вини в чинному КК можна виділити два види вбивства: умисне вбивство (ст.ст. 115-118 КК) і вбивство через необережність (ст. 119 КК).

За ступенем тяжкості можна виділити наступні види умисного вбивства: 1) умисне вбивство без обтяжуючих і без пом'якшуючих обставин (ч. 1 ст. 115 КК) – основний склад кримінального правопорушення; 2) умисне вбивство при обтяжуючих обставинах (ч. 2 ст. 115 КК) – кваліфіковане кримінальне правопорушення; 3) умисне вбивство при пом'якшуючих обставинах (ст.ст. 116-118 КК) – привілейовані склади кримінального правопорушення.

Слід зазначити, що не всі науковці, погоджуються з використанням таких термінологічних зворотів, як “кваліфікований склад злочину” та “привілейований склад злочину”, “умисне вбивство при обтяжуючих обставинах” та “умисне вбивство при пом'якшуючих обставинах”.

Пленум ВСУ в постанові від 7 лютого 2003 р. № 2 вживає терміни “обтяжуючі обставини” і “кваліфікуючі ознаки” як синоніми. Так, в абз. 1 п. 5, абз. 1 п. 6, абз. 6 п. 17, п.п. 18, 20, 21 Пленум вживає термін “кваліфікуючі ознаки”, а в абз. 5 п. 12, абз. 3 п. 17 – “обтяжуючі обставини” умисного вбивства, передбаченого ч. 2 ст. 115 КК.

Отже, в теорії кримінального права немає єдиного підходу до визначення поняття “вбивства”. Вважаємо за доцільне підтримати думку науковців, які визначають вбивство як передбачене кримінальним законом винне суспільно небезпечне діяння, що посягає на життя іншої людини і спричиняє її смерть, а також зазначають, що поняттям “вбивства” не охоплюються випадки необережного позбавлення життя людини.

Ст.115 КК є унікальною в своєму роді, оскільки це єдина стаття в Особливій частині КК, яка містить пункти. Ч. 2 ст. 115 КК передбачає так звану “специфічну частину” одного юридичного складу кримінального правопорушення з альтернативними кваліфікуючими ознаками, але враховуючи те, що їх дуже багато, і бажаючи відокремити їх одну від одної, законодавець представив їх окремими пунктами, яких налічується 14. При цьому, в окремих пунктах представлено декілька обтяжуючих обставин.

Обтяжуючими обставинами ч. 2 ст. 115 КК України є

Умисне вбивство:

- 1) двох або більше осіб;
- 2) малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 3) заручника або викраденої людини;
- 4) вчинене з особливою жорстокістю;
- 5) вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб;

- 6) з корисливих мотивів;
- 7) з хуліганських мотивів;
- 8) особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку;
- 9) з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення;
- 10) поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством;
- 11) вчинене на замовлення;
- 12) вчинене за попередньою змовою групою осіб;
- 13) вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116-118 КК України;
- 14) з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Безпосереднім об'єктом вбивства є життя людини. Слід зазначити, що існують різні думки і погляди щодо цього питання. Зокрема, на думку В.О. Навроцького, безпосереднім об'єктом вбивства є суспільні відносини, які виникають з приводу недоторканності життя іншої особи. Учасниками таких відносин є, з одного боку, особа, носій життя, з іншого – “всякий і кожний”. Предметом зазначених відносин виступає життя іншої людини [13, с. 1360].

Різною серед дослідників є позиція щодо того, чи може сама людина бути предметом вбивства. О.В. Гороховська вважає, що людина не може бути предметом вбивства. А.М. Орлеан виступає за розширення поняття предмету злочину, щоб воно могло включати людину. Також існує думка, що безпосереднім об'єктом вбивства виступають суспільні відносини, спрямовані на створення умов, що забезпечують життя людей.

Заслуговує на підтримку позиція тих науковців, які безпосереднім об'єктом вбивства визнають життя людини. Відповідно до ч. 1 ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. В ст. 27 Конституції України закріплено невід'ємне право кожної людини на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя і обов'язок держави – захищати життя людини.

В теорії кримінального права немає єдиної думки щодо початку життя людини. Так, на думку Л.А. Остапенко, “кримінально-правова охорона життя людини повинна починатися саме з початку фізіологічних пологів, незалежно від того, чи з'явилася хоча б одна частина тіла дитини з утроби матері”. О.В. Домбровська, аналізуючи норми кримінального права, дійшла висновку, що початок життя визначається двома моментами: 1) коли у того, хто посягає, є можливість заподіяти реальну шкоду людині; 2) коли у того, хто посягає, складається уява про новонародженого як про живу істоту. Виходячи з цього, на думку О.В. Домбровської, з кримінально-правової точки зору початок життя пов'язаний з процесом вилучення дитини з утроби матері. Р. Шарапов зазначає, що юридично життя людини є життя її мозку, і початок життя мозку означає початок життя людини, робить висновок, що з юридичної точки зору початок

життя людини датується народженням мозку, а більш точно – досягненням плоду повних двадцяти двох тижнів внутрішньоутробного розвитку [14, с. 75].

Крім того, останні наукові відкриття, сучасні дослідження свідчать, що протягом усього внутрішньоутробного розвитку плід не може вважатися частиною тіла матері. В наш час проводяться унікальні операції по врятуванню дітей, які ще знаходяться в організмі матері. Так, О.М. Попов наводить приклад, коли в австрійському місті Лінце хірурги провели операцію по врятуванню життя дівчинки, яка мала з'явитися на світ лише через 13 тижнів. Шляхом хірургічного втручання медикам вдалося відкрити серцевий клапан у ще ненародженої дитини.

Таким чином, закріплені в чинному законодавстві положення щодо початку життя людини потребують свого переосмислення і змін. Однак до внесення таких змін, я поділяю домінуючу в теорії кримінального права точку зору, відповідно до якої початком життя людини слід вважати початок фізіологічних пологів, у тому числі передчасних або штучних.

Об'єктивна сторона умисного вбивства включає в себе три обов'язкові ознаки: 1) діяння, яке полягає в посяганні на життя іншої людини; 2) наслідок у вигляді біологічної смерті потерпілого; 3) причинний зв'язок між діянням та наслідком.

Умисне вбивство може вчинюватись шляхом дії або бездіяльності. Як правило, вбивство вчинюється шляхом дії. Л.Д. Гаухман визначає дію як сукупність усіх рухів тіла, включаючи використання при цьому предметів зовнішнього світу, сил та закономірностей природи, а також при посередньому виконанні злочину дій інших осіб, що полягає в спрямованості і активному впливі на об'єкт злочину. При вчиненні умисного вбивства дії винної особи в більшості своїй фізичні і спрямовані на порушення анатомічної цілісності або функцій життєво важливих органів іншої людини (нанесення ударів, вогнепальних поранень, утримання під водою тощо). Тобто фізичне насильство передбачає суспільно небезпечний протиправний вплив на організм іншої людини [15, с. 63-67].

Разом з тим, вбивство може вчинюватися і шляхом психічного впливу на потерпілого. Наприклад, особі, що страждає на тяжку форму кардіологічного захворювання, надсилають неправдиву телеграму про смерть її близьких з розрахунку на те, що вона помре від серцевого нападу. Так і відбувається. Психічний вплив матиме місце і у випадку схиляння особи, яка не розуміє значення і наслідків своїх дій, до спричинення собі смерті, або ж у разі гіпнотичного навіювання тощо.

Умисне вбивство може бути вчинене і шляхом бездіяльності. Бездіяльність – це не вчинення конкретної дії, яку особа, по-перше, зобов'язана була, і по-друге, мала можливість вчинити. Бездіяльність відрізняється від дії фізичною стороною, а саме відсутністю рухів тіла і пов'язаного з ними використання предметів зовнішнього світу, сил і закономірностей природи і дій інших осіб.

Однією з обов'язкових ознак об'єктивної сторони умисного вбивства є наявність причинного зв'язку між діянням винного і смертю потерпілого.

Смерть повинна бути необхідним і закономірним результатом діяння, вчиненого особою, яку звинувачують у кримінальному правопорушенні. Якщо це діяння буде тільки однією з умов настання смерті і отже смерть є випадковим, а не закономірним результатом відносно діяння, можлива констатація відсутності складу кримінального правопорушення, або наявність іншого складу кримінального правопорушення, або замаху на вбивство.

Найбільш типовим для вбивства є прямий (безпосередній) зв'язок. Наприклад, постріл в потерпілого тягне за собою його смерть.

Однак, причинний зв'язок при умисному вбивстві може носити непрямий характер і бути опосередкованим: 1) дією автоматичних пристроїв (годинниковий механізм, різноманітні уповільнювачі при вибуху); 2) очікуваними діями потерпілого, які можуть бути як правомірними (наприклад, розпакування адресатом посилки, що містить вибуховий пристрій, або приведення в дію двигуна замінованого автомобіля потерпілого), так і неправомірними (наприклад, при свідомому залишенні в салоні автомобіля пляшки з отруєною горілкою, розраховуючи на те, що особа, яка незаконно заволодіє авто, вип'є її); 3) діями малолітнього або психічно хворого, які не усвідомлюють характер вчиненого; 4) дією природних сил (наприклад, залишення на морозі побитого до втрати свідомості потерпілого); 5) діями третіх осіб (наприклад, запізніле або некваліфіковане надання медичної допомоги потерпілому) [16, с. 233-237].

При цьому, якщо буде встановлений причинний зв'язок між діянням винного та наслідком у вигляді смерті потерпілого, то відповідно до абз. 2 п. 22 постанови Пленуму ВСУ від 7 лютого 2003 р. № 2, тривалість часу, що минув з моменту заподіяння ушкодження до настання смерті потерпілого, для кваліфікації кримінального правопорушення, як умисного вбивства значення не має.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони умисного вбивства, як вже зазначалося, є наслідок у вигляді біологічної смерті потерпілого. Відповідно до ст. 52 Закону України "Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині" від 17 травня 2018 р. людина вважається померлою з моменту, коли встановлена смерть її мозку. Смерть мозку означає повну і незворотну втрату всіх його функцій. Відповідно до абз. 1 розділу 1 Порядку щодо констатації та діагностичні критерії смерті мозку людини, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я від 09 листопада 2020 р., смерть мозку – повне та незворотне припинення всіх його функцій, які реєструються при серці, що працює, та примусовій вентиляції легенів. Смерть мозку прирівнюється до смерті людини [17].

Від біологічної смерті потрібно відрізнити так звану клінічну смерть, коли, не дивлячись на припинення дихання та серцебиття, протягом дуже короткого часу життя в організмі не припиняється і його життєздатні функції можуть бути поновлені.

Суб'єктом умисного вбивства є осудна особа, якій до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 14 років. Дана вікова межа є

винятком із загального правила (відповідно до якого кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років) і встановлюється для кримінальних правопорушень, вичерпний перелік яких наводиться в ч. 2 ст. 22 КК. Серед них, зокрема, є і умисне вбивство (ст. 115 КК). Законодавець виходить з того, що до 14 років у підлітка вже сформовані певні погляди, моральні принципи і він здатний розуміти суспільну небезпеку позбавлення життя іншої людини [18, с.30-38].

Суб'єктом кримінального правопорушення є осудна особа. Це означає, що особа, яка під час позбавлення життя іншої людини перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльності) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки, не підлягає кримінальній відповідальності.

З суб'єктивної сторони умисне вбивство може вчинюватися як з прямим умислом (коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечний наслідок у вигляді смерті іншої людини і бажає настання такого наслідку), так і з непрямым (коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачає його суспільно небезпечний наслідок у вигляді смерті іншої людини і хоча не бажає настання такого наслідку, але свідомо припускає його настання).

Далі пропонуємо більш детально розглянути деякі з умисних вбивств з обтяжуючими обставинами.

Умисне вбивство двох або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115 КК) передбачає, що позбавлення їх життя охоплювалося єдиним умислом винного. Для такої кваліфікації не має значення, яким мотивом керувався винний і чи був він однаковим при позбавленні життя кожного з потерпілих. Якщо ці мотиви передбачені як кваліфікуючі ознаки, дії винного додатково кваліфікуються і за відповідними пунктами ч. 2 ст. 115 КК. Наявність розриву в часі при реалізації єдиного умислу на вбивство двох або більше осіб значення для кваліфікації кримінального правопорушення за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК не має.

Умисне вбивство малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК), має місце тоді, коли винний умисно позбавляє життя особу, якій не виповнилося 14 років (ця кваліфікуюча ознака наявна тоді, коли винний достовірно знав, що потерпілий є малолітнім, або припускав це, або за обставинами справи повинен був і міг це усвідомлювати), або жінку, яка завідомо для винного справді перебувала у стані вагітності.

Умисне вбивство заручника або викраденої людини (п.3 ч.2 ст.115 КК) має місце за умови, що потерпілий був: або заручником (тобто особою, яка була захоплена чи утримувалася з метою спонукати її родичів, державну чи іншу установи, підприємства чи організації, фізичну або службову особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення) і винна особа це

усвідомлювала (при цьому відповідальність за умисне вбивство заручника має наставати незалежно від того, чи був винний причетним до вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 147 КК України, однак мотив такого вбивства повинен мати зв'язок із цим кримінальним правопорушенням), або викраденою людиною (тобто особою, якою протиправно заволоділи через її вилучення з природного соціального середовища та перемістили з одного місця її постійного чи тимчасового перебування до іншого, що супроводжувалося фактичним обмеженням її свободи пересування) і винна особа це усвідомлювала (при цьому відповідальність за умисне вбивство викраденої особи має наставати незалежно від того, чи був винний причетним до вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 КК України, однак мотив такого вбивства повинен мати зв'язок із цим кримінальним правопорушенням).

Умисне вбивство, вчинене з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК), має місце тоді, якщо винний, позбавляючи потерпілого життя, усвідомлював, що завдає йому особливих фізичних (через заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, тортур, мордування, мучення, зокрема з використанням вогню, струму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю, тощо), психічних чи моральних (зганьбленням честі, приниженням гідності, заподіянням тяжких душевних переживань, глуmlinням тощо) страждань, а також якщо воно було поєднане із глуmlinням над трупом або вчинювалося в присутності близьких потерпілому осіб і винний усвідомлював, що такими діями завдає останнім особливих психічних чи моральних страждань.

Досліджуючи проблеми слідчої та судової практики щодо *вбивства, вчиненого способом, небезпечним для життя багатьох осіб* (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК), на підставі практичної діяльності впливають наступні висновки: 1) таке кримінальне правопорушення має місце тоді, коли винний, умисно позбавляючи життя потерпілого, усвідомлював, що застосовує реальний і об'єктивний спосіб вбивства, небезпечний для життя не тільки однієї людини; 2) при цьому небезпека для життя інших людей має бути реальною; 3) винний акцентує увагу не тільки на наслідках (смерть певної особи), а й на самій можливості заподіяння смерті іншим особам; 4) заподіяння шкоди здоров'ю інших осіб під час цього вбивства додаткової кваліфікації за сукупністю вбивства і заподіяння шкоди здоров'ю не потребує; 5) позбавлення життя кількох осіб в цих випадках слід кваліфікувати за п. 5 і п. 1 ч. 2 ст. 115 КК; 6) якщо, вчиняючи цей різновид вбивства винний заподіяв з необережності тяжкі тілесні ушкодження внаслідок відхилення дій, їх не варто кваліфікувати самостійно.

Наявність у вбивці *корисливих мотивів* породжує обтяжуючу обставину, передбачену п. 6 ч. 2 статті 115 КК України. Суб'єкт правопорушення, скоюючи вбивство, хоче отримати в результаті своїх дій якоїсь матеріальної вигоди. Тому, в такому випадку вбивця завжди діє з прямим умислом, при чому умисел заволодіння чужим майном або правом на таке майно виникає ще до умислу вчинити заради цього вбивство. Для застосування п. 6 ч. 2 ст. 115 КК не має

значення, чи заволодів винний майном на яке розраховував після вбивства потерпілого, чи ні.

Умисне вбивство з хуліганських мотивів матиме місце лише у випадку, коли винний позбавляє іншу особу життя внаслідок явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, а так само без будь-якої причини з використанням малозначного приводу. Якщо крім убивства з хуліганських мотивів винний вчинив ще й інші хуліганські дії, що супроводжувались особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, вчинене кваліфікується за п. 7 ч. 2 ст. 115 і за відповідною частиною ст. 296 КК України. Не можна кваліфікувати як вчинене з хуліганських мотивів умисне вбивство під час сварки чи бійки, яку розпочав сам потерпілий, а так само з ревнощів, помсти чи інших мотивів, що виникли на ґрунті особистих стосунків, навіть якщо при цьому було порушено громадський порядок.

Умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цієї особою службового або громадського обов'язку (п.8 ч.2 ст.115 КК) передбачає, що злочин вчинено з метою не допустити чи перепинити правомірну діяльність потерпілого у зв'язку з виконанням ним зазначеного обов'язку, змінити характер останньої, а так само з мотивів помсти за неї незалежно від часу, що минув з моменту виконання потерпілим своїх обов'язків до вбивства.

Умисне вбивство з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення (п.9 ч.2 ст.115 КК) кваліфікується за цією нормою, незалежно від того, чи був винний причетним до кримінального правопорушення, яке приховується. Якщо він вчинив умисне вбивство з метою приховати раніше вчинене ним кримінальне правопорушення, його дії кваліфікуються за тією статтею КК, якою передбачено відповідальність за приховуване кримінальне правопорушення, та за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України. Дії винного, який вчинив умисне вбивство з метою приховати кримінальне правопорушення іншої особи, додатково кваліфікувати ще й за ст. 396 КК України не потрібно. Якщо вбивство з метою приховання кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, було заздалегідь обіцяне, відповідальність настає за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України і за пособництво в тому кримінальному правопорушенні, який приховувався.

Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством (п.10 ч.2 ст.115 КК) має місце в процесі вчинення зазначених кримінальних правопорушень чи одразу ж після них. Умисне вбивство з метою задовольнити статеву пристрасть із трупом також тягне відповідальність за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України. У випадках, коли особу було умисно вбито через певний час після її зґвалтування або сексуального насильства з метою приховання кримінального правопорушення, дії винного кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 152 або ст. 153 та п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України.

Особливостями характеризується вчинення *умисного вбивства на замовлення*. Це пояснюється тим, що в даному випадку має місце наявність певної угоди про вбивство між виконавцем або замовником, або ж замовлення

може носити характер наказу чи вказівки з боку останнього. В такому разі вбивство може вчинюватися з метою отримання винагороди за нього або якоїсь іншої вигоди. Відповідальність за п. 11 ч. 2 ст. 115 КК настає лише у випадках, коли замовляється саме умисне вбивство особи, а не якесь інше насильницьке правопорушення щодо неї. Якщо замовник доручив заподіяти потерпілому тілесні ушкодження, а виконавець умисно вбив потерпілого, замовник несе відповідальність за співучасть у тому кримінальному правопорушенні, яке він організував чи до вчинення якого схилив виконавця, а останнє — за те правопорушення, яке він фактично вчинив.

Особливістю *умисного вбивства за попередньою змовою групою осіб* являється якісна його ознака - наявність попередньої змови між суб'єктами про вчинення відповідного правопорушення. В такому випадку умисне вбивство кваліфікується на п.12 ч. 2 ст. 115. Слід відмітити, що до відповідальності притягується не лише безпосередній виконавець, а й всі інші особи, з яким він перебував у змові та які своїми діями сприяли вчиненню такого діяння.

Умисне вбивство, вчинене особою, яка раніше вчиняла умисне вбивство за винятком убивства, передбаченого статтями 116-118 КК України (п.13 ч.2 ст. 115КК) передбачає, що відповідальність за повторне умисне вбивство настає незалежно від того, чи була винна особа раніше засуджена за перше кримінальне правопорушення, вчинила вона закінчене вбивство чи готування до нього або замах на нього, була вона виконавцем чи іншим співучасником кримінального правопорушення.

Умисне вбивство, вчинене з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (п.14 ч.2 ст.115 КК) являє собою кваліфікований склад умисного вбивства, опираючись на таку ознаку суб'єктивної сторони як мотив. В даному випадку, суб'єкт правопорушення обирає жертву та скоює вбивство через негативне ставлення до людини через її релігійні погляди, расу, колір шкіри чи національність.

Для порівняльного аналізу пропонуємо більш детально розглянути питання щодо кримінальної відповідальності за умисне вбивство за обтяжуючих обставинах у законодавстві зарубіжних країн.

За дослідженнями О. В. Гороховської та І. С. Семенюк, кримінальні кодекси більшості зарубіжних держав, за винятком деяких, наприклад, Англії, де законодавство некодифіковане, передбачають кримінальну відповідальність за вбивство як посягання на життя у перших розділах Особливої частини кримінальних кодексів. Це «свідчить про те, що життя людини визнається найціннішим об'єктом кримінально-правової охорони» [19, с. 648].

У загальному праві (єдиній системі прецедентів), а також в кримінальних кодексах деяких штатів США за замах на умисне вбивство за обтяжуючих обставин може бути призначено таке ж покарання, як і за закінчене умисне вбивство. На противагу цьому, у багатьох штатах США передбачено обов'язкове пом'якшення покарання за замах на вбивство у порівнянні з закінченим злочином. Відповідальність настає за сам факт вчинення умисного вбивства за

обтяжуючих обставин. Якщо особа завершила замах на умисне вбивство за обтяжуючих обставин, то вона буде відповідати як співучасник.

Верховний суд обмежив у США застосування смертної кари в окремих штатах тільки вчиненням тяжкого вбивства або позбавленням життя внаслідок іншого тяжкого злочину.

КК Франції 1992 року відбиває концепцію охорони життя особи. У ст. 221-4 передбачено, що умисне вбивство (*meurtre*) карається довічним кримінальним ув'язненням, якщо воно вчинене: щодо неповнолітнього, який не досяг п'ятнадцятирічного віку (п. 1); щодо родича по висхідній лінії або щодо прийомного батька чи матері (п. 2); щодо особи, особлива вразливість якого в силу його віку, хвороби, каліцтва, фізичного або психічного недоліку або стану вагітності очевидна або відома виконавцю (п. 3) та ін [20, с.348].

У Німеччині все ще діє Кримінальне уложення 1871 року у редакції від 1 січня 1975 року, хоча і після цього було прийнято низку доповнень і змін, головним чином щодо Особливої частини³⁹. Кримінальна відповідальність за умисні вбивства передбачена ст.ст. 211-213. За ст. 212 покаранням є позбавлення волі на строк не менше п'яти років, а в особливо серйозних випадках – довічне позбавлення волі; за статтею 213 (за наявності пом'якшуючих покарання обставин) строки позбавлення волі коливаються від одного до десяти років. Отже, довічне позбавлення волі може бути призначено за вчинення низки злочинів, передбачених Особливою частиною КК ФРН, у тому числі й за тяжке вбивство.

Ст. 576 КК Італії передбачає такі види вбивств за обтяжуючих обставинах: з метою здійснення або приховання іншого кримінального діяння, або для того, щоб домогтися або забезпечити собі або іншим особам отримання прибутку, або з метою уникнути відповідальності за інше кримінальне діяння; проти родича по висхідній або низхідній лінії, якщо діяння було вчинено з низьких або неповажних мотивів або супроводжувалося муками або жорстокістю, або якщо застосовувалося отруйна речовина або інший підступний засіб, або якщо вбивство вчинено навмисно; особою, що ховається від правосуддя, щоб уникнути арешту, затримання або ув'язнення, або з метою добування засобів до існування на період ухилення від явки до суду та ін.

КК Іспанії передбачає кілька статей, які вказують на кваліфікацію умисного вбивства за обтяжуючих обставин. Так, за нормами ст. 139 позбавленням волі на строк від 15 до 20 років карається особа, яка завдала смерті іншій людині при одній з таких обставин: 1) віроломство; 2) за плату, винагороду або за обіцянку; 3) з особливою жорстокістю. У ст. 140 КК Іспанії передбачено, що вбивство, вчинене за двох або більше обтяжуючих обставинах, передбачених ст. 139, карається позбавленням волі на строк від двадцяти до двадцяти п'яти років [21, с. 284].

За КК Республіки Болгарія від 15 березня 1968 року кримінальна відповідальність за умисне вбивство за обтяжуючих обставин передбачена у ст. 116 (з поправками). Зокрема, як обтяжуючі обставини передбачено вбивство: офіційної особи, представника громадськості, службовця, включаючи

союзницької або дружньої держави або армії, під час або у зв'язку з виконанням його функцій, або особи, що знаходиться під міжнародним захистом; державного чиновника, громадського представника, поліцейського через виконання офіційних обов'язків або функцій; батька або матері, власного сина або дочки; в дорозі або засобами, небезпечними для життя багатьох та ін.

У більшості кримінальних кодексів бувших країн, які свого часу були у складі СРСР (за виключенням країн Балтії), існують майже ті ж самі норми щодо кримінальної відповідальності за умисне вбивство за обтяжуючих обставин, як і в Україні.

Проте є і виключення та відмінності. Так, у ч. 2 ст. 139 КК Республіки Білорусь від 9 липня 1999 року № 275-З передбачено такі обтяжуючі обставини вбивства: особи похилого віку, особи, яка перебуває в безпорадному стані; з метою отримання трансплантата або використання частин трупа; особи або її близьких за відмову цієї особи від участі в скоєнні злочину; поєднане з розбоям, бандитизмом.

Кримінальний кодекс Республіки Молдова від 18 квітня 2002 року № 985-XV у ст. 145 передбачає такі обтяжуючі обставини, яких немає у КК України, як вбивство з використанням завідомо або очевидно безпорадного стану потерпілого, обумовленого похилим віком, хворобою, обмеженням можливостей або іншого роду чинниками; вбивство одного з членів сім'ї; вбивство, вчинене з садистських спонукань; вбивство, вчинене з метою вилучення, використання або продажу органів або тканин потерпілого [22, с. 195].

Отже, аналіз кримінальної відповідальності за умисне вбивство за обтяжуючих обставин у законодавстві зарубіжних країн дозволяє відзначити такі особливості: у кримінальних кодексах багатьох країн передбачені такі ж або подібні обтяжуючі обставини, як і в КК України; до інших обтяжуючих вбивство обставин, яких не передбачено у КК України, можна віднести наступні: вбивство близьких родичів по висхідній або низхідній лінії; використання отруйної речовини або іншого підступного засобу; вбивство з «низьких» мотивів; вбивство особи, яка перебувала у безпорадному чи подібному стані; вбивство, вчинене з метою використання (трансплантації) органів або тканин потерпілого. У деяких країнах як обтяжуюча обставина визначена «навмисність» вбивства. Проте в Україні така обставина вже передбачена у ст. 115 КК України як «Умисне вбивство», на відміну від вбивства через необережність та інших видів умисних вбивств, тому її не варто окремо виділяти як обтяжуючу обставину.

Тепер ми розглянемо умисне вбивство за обставин, що пом'якшують відповідальність:

1. умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання;
2. умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини;
3. умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Умисне вбивство, передбачене ст. 116, як і умисні вбивства, передбачені статтями 117 і 118, належить до привілейованих складів умисних вбивств.

Пом'якшення кримінальної відповідальності за цей вид умисного вбивства викликане такими обставинами: 1) суспільно небезпечне діяння особи спровоковане протизаконним насильством, систематичним знущенням або тяжкою образою з боку потерпілого; 2) суб'єктивна сторона складу даного правопорушення характеризується особливим емоційним станом суб'єкта - його сильним душевним хвилюванням, яке значною мірою знижує його здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними, а умисел на позбавлення життя потерпілого виникає раптово і реалізується негайно [23, с. 155]

Умисне вбивство, вчинене *в стані сильного душевного хвилювання*-згідно зі статтею 116 Кримінального кодексу України (ККУ), умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, відноситься до вбивств з пом'якшуючими обставинами. Це відбувається, коли кримінальне правопорушення вчиняється в результаті раптового сильного душевного хвилювання, викликаного насильством або тяжкою образою з боку потерпілого, або іншими протиправними або аморальними діями, які спровокували таке стан психіки.

Основні ознаки цього виду кримінального правопорушення :

- **Стан сильного душевного хвилювання** – психічний стан, який виникає раптово в результаті зовнішнього впливу і який особа не може контролювати через значне збудження нервової системи. Це може бути результатом насильства або тяжкої образи.
- **Негативна емоція** – сильний емоційний стрес, викликаний діями потерпілого, є вирішальним фактором. Важливо, що душевне хвилювання має бути викликане діями самого потерпілого.
- **Стимули для хвилювання** – це можуть бути не лише фізичні, але й психологічні чинники, як-от образа чи провокація [24, с. 200].

Цей вид вбивства карається обмеженням волі на строк до 5-ти років або позбавленням волі на той самий строк.

Умисне *вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини*-цей вид вбивства регулюється статтею 117 ККУ, яка передбачає відповідальність матері за вбивство своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після них. Важливо зазначити, що це не просто умисне вбивство, а кримінальне правопорушення, пов'язане з психологічним і фізичним станом жінки після пологів.

Основні характеристики:

- **Специфічний суб'єкт** – тільки мати новонародженої дитини може бути суб'єктом цього правопорушення.
- **Період вчинення** – це вбивство, вчинене або під час пологів, або безпосередньо після них, коли мати знаходиться в стані післяпологового стресу, що може впливати на її психічний стан.
- **Пом'якшуючі обставини** – фізичний і психічний стан жінки після пологів визнається судом як важливий фактор, який знижує рівень вини.

Цей вид вбивства карається обмеженням волі на строк до 5-ти років або позбавленням волі на той самий строк [25, с. 259-265].

Умисне *вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне*

правопорушення-цей вид умисного вбивства регулюється статтею 118 ККУ і стосується ситуацій, коли особа здійснює вбивство під час необхідної оборони або затримання злочинця, але перевищує межі, дозволені законом.

Ключові моменти:

- **Необхідна оборона** – це дії, спрямовані на захист себе або інших осіб від незаконних посягань, але такі дії мають бути пропорційними загрозі. У випадках, коли перевищено межі оборони (наприклад, застосовані надмірні заходи сили), вчинене вбивство може вважатися пом'якшеною обставиною.
- **Перевищення меж необхідної оборони** – це ситуація, коли особа, захищаючись від реальної загрози, застосовує більш інтенсивні або жорсткі заходи, ніж це необхідно для припинення загрози. Наприклад, застосування смертельної сили проти злочинця, коли це не було необхідно для припинення нападу.
- **Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення** – коли вбивство відбувається під час спроби затримати особу, що вчинила кримінальне правопорушення, і застосовані заходи також перевищують необхідну силу. Закон визнає, що в таких ситуаціях особа могла діяти під впливом страху або емоційної напруги, що є підставою для пом'якшення покарання. Карається виправними роботами на строк до 2-х років або обмеженням волі на строк до 3-х років, або позбавленням волі на строк до 2-х років [26, с. 68-75].

ВИСНОВКИ. Проведене дослідження дозволяє дійти таких висновків:

1. Теорія кримінального права України не містить однозначного підходу до визначення поняття «вбивства». Хоча на законодавчому рівні вбивство визначається як передбачене кримінальним законом винне суспільно небезпечне діяння, що посягає на життя іншої людини і спричиняє її смерть. Видається, що термін “вбивство” повинен вживатися лише щодо умисного позбавлення життя іншої людини.

2. Типова юридична конструкція умисного вбивства включає такі обов'язкові характеристики: а) безпосередній об'єкт – ним є життя іншої людини; б) об'єктивну сторону – вона включає в себе: діяння (дія або бездіяльність), наслідок (у вигляді біологічної смерті людини), і причиновий зв'язок між діянням та наслідком; в) суб'єкт – ним є осудна особа, яка до вчинення умисного вбивства досягла 14 років; г) суб'єктивну сторону – обов'язковим її елементом є вина у формі умислу (прямого чи непрямого), а в окремих випадках також мотив і (або) мета умисного вбивства.

3. Аналіз кримінальної відповідальності за умисне вбивство за обтяжуючих обставин у законодавстві зарубіжних країн дозволяє відзначити такі особливості: у кримінальних кодексах багатьох країн передбачені такі ж або подібні обтяжуючі обставини, як і в КК України; до інших обтяжуючих вбивство обставин, яких не передбачено у КК України, можна віднести наступні: вбивство близьких родичів по висхідній або низхідній лінії; використання отруйної речовини або іншого підступного засобу; вбивство з «низьких» мотивів; вбивство особи, яка перебувала у безпорадному чи подібному стані; вбивство, вчинене з метою використання (трансплантації) органів або тканин потерпілого.

4. Існують різні класифікації вбивств, передбачених КК України. Підставами таких класифікацій є форма вини (умисна або необережна), ступінь тяжкості (без обтяжуючих і без пом'якшуючих обставин, при обтяжуючих обставинах, при

пом'якшуючих обставинах). КК України містить специфічні різновиди умисного вбивства при обтяжуючих обставинах: ст. ст. 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ч. 2 ст. 438, ст. 443.

5. **Пом'якшуючі обставини** відіграють не менш важливу роль у системі кримінальної відповідальності. Врахування стану афекту, перевищення меж необхідної оборони або впливу тривалого психічного чи фізичного тиску дозволяє врахувати індивідуальні особливості конкретного випадку та зменшити ступінь відповідальності винної особи. Законодавче розширення переліку пом'якшуючих обставин сприяло б гуманізації кримінальної політики України.

За результатами проведеного дослідження були розроблені наступні пропозиції по вдосконаленню відповідних положень кримінального законодавства України:

1. Вживати в Особливій частині КК України поняття “вбивство” лише щодо умисного позбавлення життя людини, а для позначення необережного позбавлення життя людини використовувати термін “заподіяння смерті через необережність”, у зв'язку з цим внести відповідні зміни до ч. 2 ст. 22, ст.ст. 115-119, ч. 4 ст. 404, ч. 2 ст. 438 КК України.

2. Розширити перелік обтяжуючих вбивство обставин, додатково передбачивши у ч. 2 ст. 115 КК України наступні випадки: вбивство близьких родичів по висхідній або низхідній лінії; вбивство особи, яка перебувала у безпорадному чи подібному стані; вбивство, вчинене з метою використання (трансплантації) органів або тканин потерпілого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шепелева Н. В. До питання про відповідальність за посягання на життя, встановлену спеціальними кримінально-правовими нормами. Вісник Верховного Суду України. 2005. № 9. С. 33–35.
2. Шарапов Р. Початок кримінально-правової охорони життя людини: Досвід юридичного аналізу, Кримінальне право. 2005. № 1. С. 75–77.
3. Саїнчин О. Деякі особливості і зміст норм права, що регламентують порядок притягнення до кримінальної відповідальності за навмисне вбивство (порівняльна характеристика п.3 ч.2 ст. 115 і ч.2 ст. 147 КК України в редакції 2001 р.). Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матер. ІХ регіон. наук.-практ. конф. Львів, 2003. С. 445-446.
4. Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн : [навч. посіб.] / Л. М. Бостан, С. К. Бостан. – [2-е вид., перероб. й доп.]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. 730 с.
5. Історія українського права : посібн. / Безклубий І. А. та ін. ; за ред. О. О. Шевченка. К., 2010. С. 336-340.
6. Гурбик А. О. Статути Великого князівства Литовського// Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наукова думка, 2012. — Т. 9. 834 с.
7. Андрушко А.В. // Держава і право. Юридичні і політичні науки : Зб. наук. праць / [ред. колегія : Ю. С. Шемшученко (голова), І. О. Кресіна (голов. ред.), О. М. Костенко (заст. голов. ред.) та ін.]. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – Вип. 45. С. 459-465.

1. 8.Музика А.А. Вбивство : деякі міркування щодо кримінально-правових досліджень в Україні (2001-2003 рр.). Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи : матер. наук.-практ. конф., 22-23 квіт. 2004 р. Харків. Юрінком Інтер, 2004. С. 14–18.
2. 9.Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1922 // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко.— К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. — Т. 3. 792 с.
9. Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лют. 2003 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03> (дата звернення: 18.10.2024).
10. Дідківська Н. А. Особливості кримінальної відповідальності за умисне вбивство з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення за кримінальним правом деяких зарубіжних держав. Вісник Верховного Суду України. 2004. № 1. С.45-47.
11. Грищук В. К. Юридичний аналіз основного складу умисного вбивства за Кримінальним кодексом України 2001 р. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2002. Вип. 37. С. 407–415.
12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Бойко А. М. та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Дакор, 2018. 1360 с.
13. Шарапов Р. Начало Початок кримінально-правової охорони життя людини: досвід юридичного аналізу. Кримінальне право. 2005. № 1. С. 75–77.
14. Болдарь Г.Є. Недоліки законодавчого викладення норм Розділу XV Особливої частини КК України з урахуванням міжгалузевого характеру зв'язків/ Г.Є. Болдарь // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції, м. Луганськ, 19-20 квітня 2012 року / Упорядн.: Є.О. Письменський, Ю.Г. Старовойтова; МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. С. 63-67.
15. Карпа Ю.В. Поняття, загальна характеристика та кваліфікація злочинів проти особи / Ю.В. Карпа // Наукові записки. Національний університет «КиєвоМогилянська академія». – Т. 22, ч. 2: Суспільні науки. – К., 2003. С. 233–236.
3. 17. Порядок констатації та діагностичні критерії смерті мозку людини, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я від 09 листопада 2020 р. № 2559 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1260-20/ed20240412#Text>
19. Грищук В.К. До питання про поняття об'єкта злочину в сучасній науці кримінального права / В.К. Грищук, В.Л. Ортинський // Наукові записки Харківського економіко-правового університету. Серія право, економіка, гуманістика: [збірник наукових статей]. 2004. Вип. 1. С. 30–38.
20. Історія держави і права України : підручник у 2-х т. / В. Д. Гончаренко та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. К.: Видавничий дім “Ін Юре”, 2000. Т. 1. 648 с.
21. Кримінальний кодекс Французької Республіки / [укладач В. С. Станіч ; під ред. В. Л. Менчинського ; пер. на укр. К. І. Мазуренко]. – ОВК, 2017. 348 с.

22. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / [укладач В. С. Станіч ; під ред. В. Л. Менчинського ; пер. на укр. О. В. Лішевської]. – К. : ОВК, 2017. 84 с.
23. Кримінальний кодекс Республіки Молдова від 18 квітня 2002 року № 985-XV // Monitorul Oficial. – 2009. – № 72-74. 195 с.
24. Катеринчук К. В. Кримінально-правова охорона здоров'я особи : доктринальні, законодавчі та правозастосовчі проблеми : д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 / К. В. Катеринчук ; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. 2019. 155 с.
25. Бурдін В. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання / В. Бурдін. – Львів: ПАІС, 2006. 200 с.
26. Марисюк К., Друк С. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини: спірні питання кваліфікації. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. Том 7. № 2. С. 259–265.
27. Кулинич С.К., Волков А.М. Необхідна оборона як захист особи від злочинних посягань. Вісник прокуратури. 2009. № 1. С. 68–75.